

причин у виникненні конфліктів серед другокурсників, тоді як у четвертокурсників таку позицію займають діяльнісні конфлікти. Ми усвідомлюємо, що дані результати мають попередній характер, стосуються оцінного ставлення студентів до свого колективу і комунікативної зорієнтованості його членів і потребують їх співвіднесення з об'єктивними характеристиками функціонування студентського колективу. Проте виявлені когнітивно-комунікативні відмінності в орієнтаціях на міжособистісну взаємодію студентів педагогічного вузу у процесі їх професійного навчання представляють практичний інтерес у контексті розвитку рефлексивної складової комунікативної компетентності майбутнього вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко В.В., Ковалев А.Г., Панферов В.Н. Социально-психологический климат коллектива и личность. — М.: Мисль, 1983. — 206с.
2. Волков И.П. Межличностной контакт как психологическая основа группообразования // Вопросы психологии познания людьми друг друга и общения. — Краснодар, 1978.
3. Жалдак Л. Управління гуртуванням студентської групи // Освіта і управління, 1999. — № 3. — С. 99-102
4. Коломінський Н.Л. Міжособистісна взаємодія як соціально-психологічна детермінанта становлення громадянськості сучасної молоді в контексті спадщини А.С.Макаренка // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка. — Т. VI. — вип. 2. — С. 159-163.
5. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах. — Минск, 1976.
6. Корсак Г.Б. Влияние межличностных отношений в студенческой группе на формирование профессиональной направленности учителя: Автореф. На соискание ученой степени канд. психологических наук. — М., 1986. — 16с.
7. Лузан П.Г., Жадан Л.М. Студентська група дієздатна тільки тоді, коли вона згуртована і безконфліктна: Про оптимізацію міжособистісних взаємин в ній // Педагогіка толерантності, 1999. — № 2. — С. 53-56.

О.Г. Мирошник, А.В. Мирошниченко
Полтава

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СПІВРОЗМОВНИКА У СПІЛКУВАННІ

До проблеми ефективного спілкування проявляють велику зацікавленість не тільки професійні психологи і соціологи, але й політики, педагоги, соціальні робітники, керівники, та всі ті, хто в своїй практичній діяльності пов'язаний із взаємодією людей. Ця зростаюча увага пов'язана з процесами реформування сучасного суспільства, розвитком демократичних процесів у країні, гуманізацією системи освіти, впровадженням у систему виробництва нових технологій, орієнтованих перш за все на людину та її цінності.

Історично і в процесі індивідуального розвитку спілкування є необхідною умовою існування людини, одним із найважливіших чинників її соціального розвитку. Будучи суттєвим боком будь-якого різновиду людської діяльності, спілкування відображає об'єктивну потребу людей в об'єднанні, співробітництві один із одним, а також є умовою розвитку самотності, цілісності, індивідуальності особистості.

Вже незаперечним є твердження про те, що якість соціального життя людини великою мірою залежить від характеру її спілкування з іншими людьми. Отримання задоволення від спілкування позначається на психологічному благополуччі учасників комунікативного процесу, водночас постійне незадоволення соціальними контактами й

міжособистісними стосунками, самотність призводять до поганого настрою, депресії, зниження активності, а зрештою - до погіршення здоров'я й невиконання намічених цілей.

В наш час проблема спілкування є фундаментальною для психологічної науки.

Давні традиції щодо дослідження категорії спілкування та її специфічно-психологічного аспекту має вітчизняна психологія. Так, поняття „спілкування” у психологічній літературі вживається в різних значеннях: як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн); як один із різновидів людської діяльності, реальність людських стосунків, що передбачає будь-які форми спільної діяльності людей. (Б.Г. Ананьєв, О.О. Леонтьєв, І.С. Кон, М.С.Каган); як самостійна й зведена до діяльності категорія (В. Знаков, А. Реан, Я.Коломінський); як особлива самостійна форма активності суб'єктів (Б.Ф. Ломов), як процес міжособистісної взаємодії (Г. Андреева); як специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку (А.Д. Урсул, Л.О. Резников) та ін. [9, С. 322].

Вагомий внесок в розробку проблем міжособистісного спілкування зробили всі відомі теоретичні напрямки зарубіжної психології – біхевіоризм, когнітивізм, психоаналіз, рольова теорія, гуманістична психологія.

В багатьох теоретичних підходах спілкування, його характер і зміст стають основою пояснюючих моделей особистості. Протиріччя, конфлікти, які переживаються людиною у спілкуванні, є джерелом розвитку особистості, визначають її конструктивний або деструктивний життєвий сценарій.

Розуміння суб'єкта спілкування у сучасній психологічній науці не є однозначним, незважаючи на значний досвід роботи науковців із цим поняттям. Узагальнюючи ідеї С.Л.Рубінштейна, Л.С.Виготського, Б.Г.Ананьєва, А.В.Брушлінський відносить до властивостей суб'єкта *перетворювальну активність*, що відповідає рівню розвитку індивіда; *суб'єктність*, яка виявляється у інтеграції низки характеристик індивіда, зокрема, автономії, свободі, цілеспрямованості, рефлексії [3].

Щодо підходів у розгляді суб'єктності, необхідно зазначити наявність декілька точок зору.

По-перше, суб'єктність виявляється у рефлексивному усвідомленні себе носієм зв'язків зі соціальним оточенням, у яких відображається спільність індивіда з іншими та несхожість власного психічного світу. Усвідомлення свого зв'язку з іншими, як якість суб'єктності, А.В. Петровський називає відображеною суб'єктністю. Вона породжується потребою в персоніфікації і виступає як форма представленості суб'єкта у свідомості значущого іншого.

По-друге, суб'єктність виявляється у своєрідності суб'єктивних властивостей і здібностей, зокрема таких властивостей як соціально-психологічна компетентність, спостережливість, психологічна проникливість тощо.

По-третє, суб'єктність виявляється в особистих відношеннях суб'єкта до оточуючих. Іншими словами, суб'єктність виявляє зміст соціальних відносин, ролі, позицію суб'єкта у суспільстві. Значна увага системі ставлень особистості як формі вияву її суб'єктності присвячена у працях В.М.Мясіщева.

Зміст системи ставлень відображає досвід задоволення соціальних потреб у спілкуванні, а також визначає ступінь активності особистості, особливості її спілкування.

Аналізуючи поняття суб'єкт спілкування, В.О. Лабунська відзначає суб'єктність як його базову властивість [7].

Базовим критерієм суб'єктності – є якість перетворювальної активності особистості, що спрямована на себе та інших. Б.С. Братусь пропонує розглядати ставлення до іншого у діапазоні „нормальності-анормальності” [4]. „Нормальність” і „анормальність” характеризує позицію людини відносно до соціальної та культурно-психологічної норми і виявляє його спосіб ставлення до іншого: ставленні до іншого як самоцінності або його знецінення. Виходячи з цих положень, В.О. Лабунська виділяє два

типи особистості як суб'єктів спілкування: суб'єкт ускладненого спілкування та суб'єкт неускладненого спілкування, перетворювальна активність яких відрізняється спрямованістю, якістю, інтенсивністю, та презентована в системі ставлень до іншого.

Визначальна особливість суб'єкта ускладненого спілкування полягає у тому, що він рідко усвідомлено добирає способи спілкування, що руйнують його, він не завжди передбачає наслідки своїх дій, недостатньо усвідомлює себе як суб'єкт спілкування. Водночас він може не переживати ніяких труднощів у спілкуванні.

Соціально-психологічні характеристики суб'єкта ускладненого спілкування відрізняються наявністю внутрішньо особистісного когнітивно-емоційного напруження, неадекватного розуміння себе та іншого, відсутністю рефлексії з приводу своєї представленості в інших, демонстрацій неадекватних емоційних реакцій, низького рівня емпатії. Наслідками перетворювальної активності суб'єкта ускладненого спілкування є конфлікти, неконструктивна поведінка. Істотними ознаками людини, яка викликає труднощі у спілкуванні є низький рівень усвідомлення себе у якості „об'єктивної” детермінанти, що ускладнює як своє спілкування так й спілкування для інших, прагнення перекласти відповідальність за причини ускладнень у спілкуванні на партнера.

Аналіз соціально-психологічних чинників, що обумовлюють продуктивну систему ставлень людини у спілкуванні, складає окрему проблему у соціально-психологічній науці. До таких чинників можна віднести і гендерні аспекти поведінки людини.

Проблема гендерних відмінностей аналізувалася в працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів. Так, досить змістовно її розглядали С. Бем, Т.В. Бендас, Ш. Берн, Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді, М. Каган, И.С. Кон, А. Пиз, Б.Пиз.

У нашому дослідженні була здійснена спроба проаналізувати гендерні відмінності спілкування людей та виявити вплив гендерних ролей на особливості міжособистісного ставлення до співрозмовника у спілкуванні.

Об'єктом дослідження виступають психологічні аспекти міжособистісного ставлення до співрозмовника у спілкуванні.

Предметом дослідження є вплив гендерних ролей на особливості міжособистісного ставлення до співрозмовника у спілкуванні.

Мета дослідження полягала у порівняльному аналізі особливостей ставлення до співрозмовника респондентів з різним типом гендерної ролі.

Досягнення мети передбачало розв'язання таких завдань:

- 1) розглянути теоретичні засади дослідження психологічних особливостей спілкування співрозмовників з різними гендерними ролями;
- 2) розробити програму емпіричного дослідження особливостей міжособистісних відношень респондентів з різними гендерними ролями;
- 3) проаналізувати результати емпіричного дослідження впливу гендерних ролей на особливості міжособистісного ставлення до співрозмовника у спілкуванні.

Стать людини - то одна з найважливіших не лише історико-культурних, медичних, а й соціально-психологічних категорій. Великий інтерес до неї в межах психології спілкування зумовлений тим, що сучасні вимоги до міжособистісної взаємодії не можуть бути втілені в життя без урахування психологічної своєрідності людини, яка, безперечно, проявляється і в її статі. Таким чином, дуже важливо виявити індивідуальну своєрідність чоловіків і жінок, аби достовірніше пояснювати різноманітні варіанти спілкування та прояв поведінки індивіда у взаємодії з іншими [5, с.419].

Цивілізація створила систему поведінкових приписів, взірців, моделей поведінки (від іграшок до соціальних видів діяльності), прийнятних для хлопчиків і дівчаток, чоловіків і жінок. Наслідком її є освоєння гендерної культури як системи стандартів, нормативів поведінки.

Поняття гендер визначають як соціально-психологічну характеристику, набуту у процесі соціалізації, яка формує людину як чоловіка чи жінку і значною мірою визначається особливостями культури, виховання, соціальними очікуваннями.

Феномен гендеру охоплює проблеми статусу, самопочуття, самореалізації чоловіків та жінок в конкретному суспільстві, соціально-психологічних відмінностей статей, їхньої взаємодії у різних сферах людського буття.

Соціальні норми, які визначають функції, обов'язки чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві, називають гендерними ролями. Дотримання гендерної ролі – це комбінація всього, що людина робить, говорить, як поводить, щоб відповідати прийнятним у суспільстві щодо чоловіків і жінок нормативам і приписам. Гендерна роль є публічним ототожненням за статтю, виявом гендерної ідентичності [2, с. 65].

Гендерна роль – це система нормативів щодо поведінки чоловіків та жінок, прийнятих у певному соціальному оточенні. Ці неписані правила настільки органічно входять у зміст спілкування і характер взаємин людей, що ми їх помічаємо лише тоді, коли чиясь поведінка виходить за межі загальноприйнятої.

В історії цивілізації поняття маскуліністськості та феміністськості висвітлювались як приписи щодо належної соціальної і моральної поведінки представників статей (ідея двох полярних сфер діяльності).

Маскуліністська це певна схема чоловічої поведінки, ознаками якої є: прагнення бути інтелектуально та фізично активним, неемоційним, стійкими до негативних соціальних впливів. В більшості культур хлопчиків заохочують до того, щоб засвоїти інструментальну роль, тобто бути впевненими, конкурентними, незалежними. Феміністська – певна схема жіночої поведінки, ознаками якої є: пасивність, концентрація на почуттях, прояв емоцій та прагнення розділити їх з іншими. Від жінок у сучасному суспільстві очікують виконання експресивної ролі, тобто схильності до співробітництва, турботи і чутливості.

Протягом століть маскуліністська-феміністська як полярні приписи соціостатевої поведінки були провідним, жорстким орієнтиром, диктатом засвоєння гендерних ролей. Компліментарність маскуліністської-феміністської відтворює характер традиційних гендерних взаєностосунків. Чоловікам і жінкам приписують певні психологічні якості, особливості поведінки. Якості, які асоціюються з чоловіками, називають інструментальними, оскільки вони характеризують чоловіків як діячів, що впливають на світ. Якості, що асоціюються з жінками, називають експресивними, бо вони характеризують емоційне функціонування жінок у сім'ї, ставлення до дітей, чоловіка. Чоловіки і жінки здебільшого погоджуються з тим, що інструментальні якості властиві чоловікам, експресивні – жінкам. На думку відомого психолога С. Бем доцільно визначати проміжний тип гендерної поведінки, якій авторка називає андрогінією.

Андрогіністська поєднує високий рівень розвитку маскуліністських та феміністських якостей в одній особі незалежно від її статі. Вона стирає зумовлені соціокультурними очікуваннями відмінності „чоловічого” і „жіночого”, є необхідною умовою універсалізації статевих ролей [1, с.76].

За результатами досліджень В.М.Куніциної гендерні відмінності проявляються у взаєминах, які складаються між чоловіками й жінками, зокрема, в стилях їхнього спілкування [3].

Стилі спілкування чоловіків і жінок формуються під впливом історично складених статево-рольових, гендерних стереотипів. Чоловічий стиль спілкування з самого раннього дитинства виглядає більш активним і предметним, але в той же час більш суперницьким і конфліктним, ніж жіночий. Стиль спілкування жінок більш орієнтований на партнерство і взаємозалежність, жінки більш вільно і повно виражають свої почуття і емоції, у них раніше виникає потреба поділитися з ким-небудь своїми переживаннями, а також здатність до співпереживання [3, с.265].

Поняття „міжособистісне ставлення” акцентує увагу на емоційно-чуттєвому аспекті взаємодії між людьми і вводить фактор часу в аналіз спілкування, оскільки тільки за умов постійного міжособистісного зв'язку шляхом безперервного обміну особистісно

значимою інформацією виникає взаємна залежність людей, що вступили в контакт, та взаємна відповідальність за збереження стосунків, що склалися.

Основний зміст поняття “міжособистісне ставлення” закріплений в класичному його визначенні, яке належить В.М. Мясіщеву: міжособистісні ставлення – це система установок, орієнтацій і очікувань членів групи відносно один одного, що обумовлені змістом і організацією спільної діяльності, а також цінностями, на яких базується спілкування людей [4, с.154].

Міжособистісне ставлення співрозмовників один до одного проявляється також в стилях їхнього спілкування в будь-яких умовах взаємодії.

З метою виявлення впливу гендерних ролей на особливості міжособистісного ставлення до співрозмовника у спілкуванні нами було проведено емпіричне дослідження, яке включало такі дослідницькі завдання:

- виявлення типу гендерної ролі респондентів;
- визначення типів міжособистісних відношень співрозмовників у спілкуванні.
- порівняльний аналіз особливостей міжособистісного ставлення до співрозмовника досліджуваних з різними гендерними ролями.

В дослідженні взяли участь 40 чоловік. З них 20 дівчат і 20 юнаків. Виборчу сукупність складали студенти IV курсу психолого-педагогічного факультету Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка.

Для реалізації дослідницьких завдань був використан комплекс методик: методика для виявлення типу гендерної ролі (за С. Бем); “Опитувальник міжособистісних відношень” В. Шутца та методика “Інтерперсональний діагноз” за Т. Лірі.

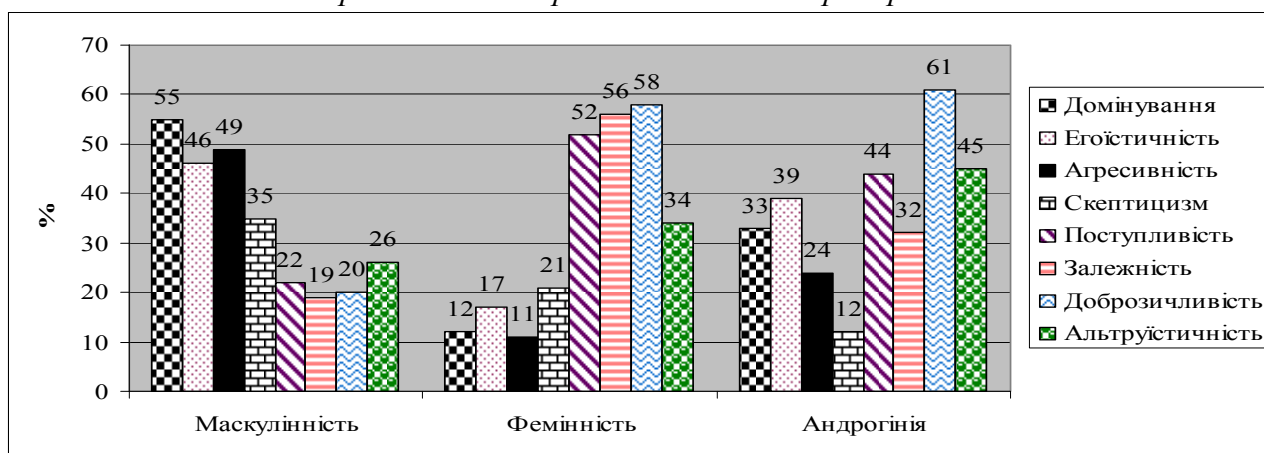
Дослідження гендерних ролей респондентів за методикою С. Бем показало, що у виборчу сукупність увійшли респонденти з таким набіром гендерних ролей : маскулінність - 45%, фемінність - 45 %, андрогінність - 10 %. Порівняльний аналіз статевої приналежності респондентів показав, що 35 % хлопців та 10 % дівчат виявили маскулінність; 7,5 % хлопців і 37,5 % дівчат є носіями фемінної поведінки; андрогінність проявили - 7,5 % хлопців і 2,5 % дівчат.

Аналіз результатів емпіричного дослідження впливу гендерних ролей на особливості міжособистісного ставлення до співрозмовника дозволив виявити певні тенденції.

Порівняльний аналіз результатів дослідження особливостей міжособистісних відношень за методикою „Інтерперсональний діагноз” Т. Лірі дозволив виявити відмінності у ставленні респондентів з різними гендерними ролями. Кількісні дані показані на гістограмі 1.

Гістограма 1

Особливості міжособистісних відношень респондентів з різним типом гендерної ролі

Результати кількісного аналізу за методикою „Опитувальник міжособистісних відношень” В.Шутца показують, що співрозмовники з маскуліним типом гендерної ролі мають тенденцію контролювати відносини з іншими (46%), але не терплять контролю за собою; намагаються брати на себе відповідальність, пов'язану з головною роллю. Вони прагнуть знаходитись у колі інших людей (45%), бажають, щоб інші проявляли до них інтерес та приймали його до свого товариства (41%).

Респонденти, які мають маскуліні риси схильні проявляти такі особливості ставлення до співрозмовника як домінування і прагнення бути лідером, авторитарність та впевненість в собі, прямолінійність та агресивність.

Вони прагнуть не тільки співпрацювати з іншими, а й намагаються керувати ходом подій. Їм подобається вважати себе лідерами, і тому вони яскраво демонструють себе.

У спілкуванні респондентів з фемінним типом гендерної ролі переважають такі особливості міжособистісних відношень як тенденція підкорюватись іншим у спілкуванні (40%), схильність встановлювати з ними близькі відносини (44%), а також бажання індивіда, щоб інші встановлювали з ним глибокі емоційні відносини (50%).

Студенти з андрогінним типом гендерної ролі найбільше проявляють тенденцію знаходитись у товаристві інших (51%) та встановлювати з людьми близькі відношення (47%). Проте, вони також схильні контролювати відносини з іншими, водночас не допускаючи сильного впливу на їхню власну діяльність(44%).

Аналіз емпіричних даних, які були отримані від респондентів з фемінним та андрогінним типом гендерної ролі дозволив виявити деякі спільні характеристики міжособистісного ставлення, які вони проявляють по відношенню до співрозмовника. Зокрема, це домінування такого фактору як доброзичливість (58%) та (61%). Для представників даних груп характерна схильність до співпраці і кооперації, вони орієнтовані на прийняття і соціальне схвалення, схильні йти на компроміс при рішенні проблем і конфліктних ситуацій, проявляють теплоту і дружню підтримку у міжособистісних стосунках.

Проте слід відзначити також певні відмінності між варіантами міжособистісних відношень даних груп. Це, зокрема, поступливість, невпевненість та залежність фемінних респондентів, на відміну від андрогінних, для яких характерна виражена незалежність думок, наполегливість, впевненість в собі та перевага неконформних тенденцій.

Проаналізувавши та узагальнивши всі отримані в ході дослідження дані, можна зробити висновок, про існування зв'язку між гендерною роллю суб'єкта спілкування та особливостями ставлення до співрозмовника. Таким чином, гендерні аспекти поведінки можна розглядати у якості соціально-психологічних чинників продуктивного спілкування. Вияв певного типу гендерної ролі співрозмовника спостерігається через домінуючі стратегії та прийоми взаємодії суб'єкта спілкування, його систему установок та цінностей по відношенню до іншого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Личностный аспект проблемы общения // Проблемы общения в психологии. – М.:Наука, 1981.– С.218-241.
2. Берн Ш. Гендерная психология.- Спб.: Питер, 2001. – 265с.
3. Брушлинский А.В. Психология субъекта в изменяющемся обществе // Психологический журнал. – 1996. – Т.17. – №6. – С.30-37.
4. Братусь Б.С. К проблеме человека в психологии //Вопросы психологии. – 1997. – №5. – С.24-32.
5. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія.- К. :Лібідь, 2004. -308 с.
6. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. – СПб. : Питер, 2001. – 587 с.
7. Лабунская В.А., Менжерицкая Ю.А., Бреус Е.Д. Психология затрудненного общения. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 350с.

8. Мясичев В.Н. Психология отношений. Избранные труды. – М.: «Инст-т практической психологии» Воронеж: НПО "МОДЭК", 1995. – 365 с.
9. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.

Н.М. Мишко
Полтава

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Постановка проблеми. Соціально-економічні перебудови останніх 10-15 років змінили ціннісні орієнтири сучасного суспільства. На жаль, не всі вони є позитивними. Кожен з нас стикається з різноманітними проявами соціально небажаної поведінки – агресією, згубними звичками, протизаконними діями тощо. Підростає покоління наслідуює неналежні, хибні ідеали, що нав'язуються, зокрема, через засоби масової інформації (телебачення, радіо, бульварні видання, Інтернет тощо).

Слід враховувати, що, з одного боку, в підлітковому віці у дітей формуються погляди на складні життєві проблеми, а саме: на мотиви своєї діяльності (як соціально корисної, так і шкідливої), на рівень соціальної компетентності, а з іншого боку, більшість підлітків не володіє вмінням протистояти негативним впливам середовища.

У зв'язку з цим постає важливе питання психологічних особливостей відхиленої (девіантної) поведінки у підлітковому віці, яке висвітлюється у працях таких вчених, як С.А. Белічева, Р. Бернс, Е.А. Донченко, В.В. Єгоров, А.А. Зайцев, А.І. Захаров, Л.С. Колесова, І.С. Кон, Н.Ю. Максимова, В.Ф. Моргун, І.А. Невський, К.В. Седих, В.А. Татенко, М.М. Фіцула, А.М. Яковлев і багатьох інших, що досліджували причини виникнення, формування різновидів девіантної поведінки та засоби психологічної допомоги.

Незважаючи на те, що питання девіантної поведінки підлітків є досить традиційним, сьогодні з'явилося коло нових питань, одним з яких виступає ефективні способи профілактики даної проблеми, що орієнтовані на основні психологічні детермінанти схильності підлітків до девіацій.

Тому метою цієї роботи є визначення психологічної сутності та причин девіантної поведінки підлітків і розгляд психолого-педагогічних засад її профілактики.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Зростає кількість підлітків, які почуваються дезадаптованими в суспільстві. Асоціальна поведінка, що різниться за змістом та цільовою спрямованістю, може виявлятися у різноманітних соціальних відхиленнях: від порушення норм моралі до правопорушень і злочинів. Це виявляється у таких видах відхилень у поведінці, як ухиляння від навчання та праці, крадіжки, хуліганство, бійки, алкоголізм, наркоманія, суїцид тощо. Асоціальні прояви виявляються не тільки у зовнішніх поведінкових реакціях, а й у деформації внутрішньої регуляції поведінки: соціально-моральних орієнтирів та уявлень.

У психології підлітковий вік характеризується як „перехідний”, „критичний” – із властивими йому гострими кризами особистісного розвитку. Підлітковим віком зазвичай вважають період розвитку дітей від 11-12 до 15-17 років, коли відбувається бурхливий розвиток і перебудова соціальної активності дитини. Саме в цей період можуть з'явитися негативізм, негативні суб'єктивні переживання, порушення взаємостосунків, погана дисципліна, прояви відхиленої (девіантної) поведінки.

Девіантною поведінкою називається така соціальна поведінка, яка не відповідає встановленим у даному суспільстві нормам. Під відхиленням у поведінці дітей та підлітків розуміють такі її особливості та прояви, які не тільки звертають на себе увагу, а й насторожують вихователів, батьків, учителів, суспільство. Ці особливості поведінки характеризують не тільки відхилення від загальноприйнятих норм поведінки, а й несуть у